

JAN VAN 'T HOF
HOOFD ONDERZOEK
INSTANDHOUDING, RCE

**1 – DE RUÏNE VAN HET KONINKLIJK SLOT
TE WARSCHAU NA HET OPBLAZEN DOOR DE
DUITSERS. FOTO UIT DECEMBER 1944.**

**2 – DE VOORZIJDEN VAN HET KONINKLIJK
SLOT. FOTO JAN VAN 'T HOF 2009**

Monumentenbeleid in Polen

Polen: een traumatische geschiedenis

Polen heeft een dramatische, zelfs traumatische geschiedenis. Na eeuwen van voorspoed onder eigen, keurvorstelijk bestuur werd Polen als staat in 1793 opgeheven en pas in 1918 opnieuw gesticht. Maar spoedig daarna volgden de Duitse bezetting – de Tweede Wereldoorlog begon in Polen, in 1939 in Gdansk – en na 1945 kwam Polen sterk onder de Russische invloedssfeer. Die eindigde in 1990 toen de Volksrepubliek Polen werd opgeheven.

In gesprekken met Polen, en met Poolse Nederlanders, komt de Tweede Wereldoorlog steevast en vrijwel direct ter sprake. Door de wisselende machtsverhoudingen zijn de Poolse landsgrenzen geregeld verschoven en dat ging bovendien met volksverhuizingen gepaard. Daardoor kent bijvoorbeeld de Wisladelta geen gewortelde autochtone bevolking. De eeuwenlange steeds wisselende onderdrukking heeft tot gevolg gehad dat Polen het centrale gezag wantrouwen en zich liever richtten op regionale verbanden of, nog kleiner, vooral op de eigen familie.

In Warschau is deze spanning goed te zien: enerzijds het kleinschalige, na 1945 door de Polen zelf herbouwde historische centrum, anderzijds de grote alleëen bedoeld voor groot-schalige parades en geflankeerd door enorme gebouwen met als hoogtepunt het cultuurpaleis, een ‘socialistische wolkenkrabber’ gebouwd in 1955.

Polen zijn gezien hun geschiedenis veel meer ingesteld op improviseren dan op samenwerken en de veelvoud aan meningen onder de bevolking is spreekwoordelijk, ‘twee Polen, drie meningen’. De traumatische geschiedenis van Polen kwam in Nederland duidelijk aan de oppervlakte bij de recente vliegcrash. Marlena Koscielniak schreef in NRC Next van 12 april 2010 onder meer: ‘Bij ieder bezoek aan Polen (...) heb ik mij altijd afgevraagd waarom iedereen het nog steeds heeft over de Tweede

Wereldoorlog en de overheersing door de Sovjet-Unie.' En: 'De Polen zijn nog steeds bezig met een zoektocht naar buitenlandse erkenning van de Poolse strijd tegen, en de verliezen door de communistische cultuur én tegen de nazi's'. Een opvallend monument is in de dit kader de kathedraal van de Poolse strijdkrachten. In deze kerk in Warschau worden talloze onderscheidingen van Poolse militairen bewaard.

Erfgoedzorg

De zorg voor erfgoed is in Polen anders geregeld dan in Nederland. In Polen worden rijksmonumenten op regionaal niveau aangewezen, maar in een landelijk register opgenomen en afvoering gebeurt ook op landelijk niveau. Omdat er al voor de Tweede Wereldoorlog beschermd werd, lopen de aanwijzingscriteria en de wijzen van beschrijving zeer uiteen. Grofweg wordt er nu beschermd op basis van historische, artistieke en wetenschappelijke waarde. Men streeft op middellange termijn naar een lijst van enkele honderden topmonumenten, terwijl er nu ca. 62.000 gebouwen, ca. 7.500 archeologische sites en ruim 200.000 voorwerpen beschermd zijn. Dat laatste betreft vooral liturgische voorwerpen. Voorwerpen die als museumstuk kunnen worden aange-merkt, worden als zodanig beschermd en niet als monument. Vergunningen en subsidies kent men beide ook in Polen, alleen komen in de praktijk meestal alleen topmonumenten, hoofdzakelijk gelegen in de steden, voor deze ondersteuning in aanmerking. Aan de digitalisering van gegevensbestanden en aan digitale geografische informatie wordt wel gewerkt, maar een en ander bevindt zich nog in de opbouwphase. Ook het belang van toerisme wordt erkend, maar heel veel wordt er nog niet aangedaan. Terwijl dit in Polen toch onder de (mede-)verantwoordelijkheid van de overheid valt.

Erfgoeddenken

Het denken over erfgoed wordt net als veel andere dossiers impliciet nog bepaald door de moeizame Poolse geschiedenis. Men is door de vele verwoestingen gewend geraakt aan herbouwen van monumenten en daarom is

Samenvatting

Beleidsmatig verschillen Polen en Nederland behoorlijk. Het is interessant de Poolse en de Nederlandse monumentenzorg naast elkaar te leggen. In Polen ligt de nadruk op de stad en worden goedwillende eigenaren geholpen met kennis en subsidies. De samenwerking tussen centraal en regionaal gezag is zwak en beleid is landelijk niet eenduidig, wat monumenten niet altijd ten goede komt. In Nederland is veel meer sprake van een spreiding van middelen en bevoegdheden. Ook lopen de erfgoedfilosofieën sterk uiteen: in Polen is reconstructie ten behoeve van een 'mooi' aanzicht gebruikelijk, terwijl in Nederland veel meer wordt ingezet op behoud van materialen en bouwfasen, waarbij beeldherstel vaak niet voorop staat. Hieronder wordt nader op deze aspecten ingegaan, beginnend met de achtergrond waartegen het Poolse beleid is ontstaan, de traumatische geschiedenis van Polen. Bijzondere aandacht wordt daarbij besteed aan het voormalige Koninklijk Slot te Warschau.

3 – HET CULTUURPALEIS (1955) IN WARSCHAU, EEN GESCHENK VAN DE SOCIALISTISCHE LANDEN AAN HET POOLSE VOLK. HET HERINNERT DE BEVOLKING VAN WARSCHAU NOG DAG IN, DAG UIT AAN DE RUSSISCHE OVERHEERSING.

FOTO JAN VAN 'T HOF 2009

4 – MUURRESTANT IN HET KONINKLIJK SLOT MET BOORGATEN BEDOELD VOOR EXPLOSIEVEN.

5 – DE CANALETTOZAAL IN HET KONINKLIJK SLOT MET 23 SCHILDERIJEN VAN BERNARDO BELLOTTO (1720-1780) BIJGENAAMD CANALETTO. DE SCHILDERIJEN SPEELDEN EEN GROTE ROL BIJ DE HERBOUW VAN WARSCHAU EN HET KONINKLIJK SLOT.

reconstructie, onder erfgoedzorgers in Nederland nog steeds een omstreden begrip, in Polen volledig geaccepteerd en zelfs het ideaalbeeld. Zoals één van onze lokale gidsen zei: 'Nederlanders zijn de besten in watermanagement, Polen de besten in restaureren.' En onder dat laatste wordt dan vooral reconstructie verstaan, die zich bovendien soms slechts tot de gevels uitstrekt. Beeldherstel, met andere woorden. Bij een bezoek aan een herbouwde boerderij in een openluchtmuseum trof een Nederlandse delegatie historisch behang aan,

maar het was zonneklaar dat dit niet bewaard zou blijven. In Nederland zou zo iets op zo'n locatie zeker gedocumenteerd en bewaard blijven.

Overigens mag voor de enorme inspanningen die men zich voor de herbouw van Warschau wel waardering bestaan; eigenhandig en met nauwelijks middelen is de stad weer herbouwd en om die reden ook aangewezen als Unesco werelderfgoed. Hoe dan ook dragen de binnensteden in Polen meer bij aan de beleefde

identiteit van het land dan het platteland. Op het platteland heeft men gezien de armoedige omstandigheden vaak ook wel wat anders aan het hoofd dan erfgoedzorg. En als mensen welvarender worden laten ze dat ook graag blijken door middel van royale nieuwe landhuizen die niets met de lokale bouwtraditie te maken hebben. Overigens is er naast de conserverende, reconstruerende benadering in Polen ook een andere stroming in de erfgoedzorg, namelijk een gebouw ingrijpend aanpakken om het weer economisch potentieel te geven. De voorbeelden hiervan liggen echter minder voor het oprapen dan die van de eerder geschetste invalshoek.

Casus Koninklijk Slot

Het Koninklijk Slot in Warschau is een bijzondere casus. Eeuwenlang was deze van oorsprong veertiende-eeuwse burcht de residentie van de Poolse monarchen. Het slot was in eerste aanleg een verdedigbaar huis, maar kende ook al nadrukkelijk een woonfunctie. Deze werd in de loop der eeuwen steeds uitgebreid en verfraaid, onder andere met de marmeren kamer (1642), de grote zaal en de Canaletto-kamer (1781, 1777). In de negentiende eeuw, toen Polen geen onafhankelijke staat was, fungeerde het slot onder meer als residentie

4 – DE GERECONSTRUEERDE GROTE ZAAL IN HET KONINKLIJK SLOT TE WARSCHAU MET ZUILEN VOORZIEN VAN MARMERIMITATIE.

FOTO JAN VAN 'T HOF 2009

van de Russische gouverneur. Na de Poolse onafhankelijkheid in 1918 werd het de residentie van het staatshoofd. In de jaren twintig werden negentiende-eeuwse toevoegingen al vervangen ten gunste van oudere bouwstijlen en -fasen.

Op 1 september 1939 startte de Tweede Wereldoorlog in Gdansk en al snel kwam Warschau ook onder vuur te liggen. Het slot werd beschadigd bij een bombardement op 17 september. Daarna begon men de kunstwerken en later ook bouwonderdelen zoals schouwen, lambriseringen en wandschilderingen te verwijderen en elders op te slaan.

Reeds in de winter van 1939-1940 voorzagen de Duitsers het slot direct van duizenden boorgaten waarin zo nodig dynamietstaven konden worden geplaatst. Juist dit ikoon van de Poolse staat werd door de Duitsers voor deze ‘behandeling’ aangewezen. Tussen 13 en 18 september 1944 is het gebouw daadwerkelijk grotendeels opgeblazen. Als een soort reliek is een muurfragment met boorgaten bewaard om te blijven getuigen van deze daad van cultuurvandalisme.

Na de oorlog begon de Russische overheersing

en kon van herbouw van het slot geen sprake zijn. In ieder geval niet meer Russisch geld. Het was immers eeuwenlang het machtscentrum van het vrije Polen geweest. De Polen waren echter niet voor één gat te vangen. Jaren lang is er geld ingezameld onder Polen in binnen- en buitenland en in 1984 kon het slot weer worden geopend. Bij de herbouw werden de bewaarde bouwfragmenten ingebracht en is het slot ingericht met kunstwerken die door uitgeweken Polen waren geschonken. Daaronder waren twee schilderijen van Rembrandt. Ook werd de werkkamer van president Moscicki (1926-1939) gereconstrueerd.

Tegenwoordig worden buitenlandse staatschouwen op het slot ontvangen en is het geopend voor publiek. Bij de herbouw werd niet de situatie anno 1939 gerealiseerd, maar een ‘ouder’ gebouw gebaseerd op historische afbeeldingen en bouwtekeningen. De middeleeuwse fase werd op de binnenplaats nadrukkelijk zichtbaar gemaakt door middel van ‘bouwsporen’ in de vorm van spitsboogvensters.

Het slot is in hoge mate exemplarisch voor Polen. Het weerspiegelt de gebroken geschiedenis van het land, met als dieptepunt de vernieling van het slot door de Duitsers. Die trof

dit historische symbool van Polen, juist in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog. Het toont ook de veerkracht van Polen – het volkslied begint met ‘nog is Polen niet verloren’. De Polen hebben het slot in weerwil van de Russische overheersing herbouwd en opnieuw ingericht. Daarbij zijn zowel de oudste geschiedenis (middeleeuwen), de bloeitijd van het slot (zeventiende en achttiende eeuw) als de herinnering aan de president uit het Interbellum zichtbaar gemaakt.

Het slot is niet alleen uitwendig gereconstrueerd, maar inwendig is met verblijvend vakmanschap het oude interieur opgeroepen. Met gebruikmaking van geredde historische onderdelen, met gereconstrueerde onderdelen en met nieuw ingebracht kunstvoorwerpen. Al met al een overtuigende evocatie van een verdwenen monument en daarmee een monument voor de Polen zelf. Geen decorstuk dat alleen uit pittoreske gevels bestaat, maar een doordachte reconstructie die recht doet aan vele tijdvakken uit de woelige Poolse geschiedenis.

FOTO'S ZONDER NAAMSVERMELDING KOMEN UIT A. ROTTERMUND, LE CHÂTEAU ROYAL DE VARSOVIE, GUIDE, WARSCHAU 2005. ■